खरानी पो भयो माढो

(गजलसङ्ग्रह)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दशौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

सिर्जना पत्र

सिर्जनाकर्ता
बलराम दाहाल

नेपाली विभाग,
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं

२०६८

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, प्रदर्शनीमार्ग काठमाडौँका छात्र श्री बलराम दाहालले स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दशौँ पत्रमा सिर्जनात्मक लेखनअन्तर्गत **खरानी पो भयो माटो** (गजल सङ्ग्रह) शीर्षकको सिर्जना पत्र मेरो निर्देशनमा रहेर तयार गर्नुभएको हो । निजले लेखनका क्रममा गजलको सैद्धान्तिक तथा ऐतिहासिक पक्षको राम्रो अध्ययन गरेर तयार पार्नुभएको यो सिर्जनाप्रति म सन्तुष्ट छु । म यस सिर्जना पत्रको मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....
चिन्तामणि भट्टराई
शोध निर्देशक
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौँ

मिति : ....

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको नेपाली विषयको दशौँ पत्रको प्रयोजनका लागि बलराम दाहालद्वारा तयार पारिएको प्रस्तुत **'खरानी पो भयो माटो'** शीर्षकको गजलसङ्ग्रह (सिर्जना पत्र) स्वीकृत गरिएको छ ।

....	....	....
चिन्तामणि भट्टराई	डा. कुसुमाकर न्यौपाने	सह. प्रा. तुलसीमान श्रेष्ठ
शोध निर्देशक	वाह्य परीक्षक	विभागीय प्रमुख

मिति :

कृतज्ञता ज्ञापन

'खरानी पो भयो माटो' शीर्षकको प्रस्तुत गजल सङ्ग्रह (सिर्जना पत्र) त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत, नेपाली विभाग, रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि श्रद्धेय गुरु चिन्तामणि भट्टराईको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ। यस सिर्जना पत्र तयार गर्ने क्रममा शोध निर्देशक श्री चिन्तामणि भट्टराईको ममतामयी व्यवहारबाट मैले प्राप्त गरेको निर्देशन र रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली विभागका विभागाध्यक्ष सह प्रा. तुलसीमान श्रेष्ठको उत्साहपूर्ण अभिव्यक्ति मेरा लागि अविस्मरणीय छन् । यो सिर्जना पत्र तयारीका क्रममा सधैँ हुटहुटी लगाइरहने मेरा दाजु गोविन्द प्रसाद दाहाल एवं मेरा आदरणीय अग्रज गजलकार एवं समालोचक प्रभाती किरणको उचित सल्लाह सुझावका साथै सामग्री सङ्कलनमा देखाउनु भएको हार्दिकता र नारायण निरासीको सहयोगप्रति विशेष आभार व्यक्त गर्दछु । प्रत्यक्ष रुपमा मलाई सहयोग पुऱ्याउने रामचन्द्र पौडेल, केशव घिमिरे, सुरेश सुवेदी, उमेश घिमिरे, घनेन्द्र ओझा, इन्दु पाण्डे, विपिन किरण, पङ्कज दाहाल, राबत, जय गौडेल, रविका भण्डारी, जानुका नेपाल लगायतका अन्य सबै सहयोगी हातहरुलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । यस सिर्जना पत्रलाई पूर्णता दिन कम्प्युटर टङ्कन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने भाइ निकेश अधिकारी एवं कृष्णराज पाण्डेय र बहिनी यसोदा पाण्डेप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अन्तमा प्रस्तुत सिर्जना पत्र रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली विभाग, त्रिभुवन विश्व विद्यालयमा आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि पेश गर्दछु ।

सिर्जनाकर्ता

बलराम दाहाल

त्रि.वि. क्रमाङ्क :

त्रि.वि. दर्ता नं. :

मिति :

विषय सूची

खण्ड एक
गजल सिद्धान्त

अध्याय - एक
गजलको सैद्धान्तिक परिचय

१.१	विषय प्रवेश	१
१.२	गजलको व्युत्पत्ति	२
१.३	गजलको परिभाषा	३
१.४	काव्यको उपविधाका रूपमा गजलको उद्भव	५
१.५	गजलका तत्त्वहरू	५
१.५.१	भाव	५
१.५.२	शैली	६
१.५.२.१	सरलता	७
१.५.२.२	सङ्क्षिप्तता	७
१.५.२.३	नवीनता	८
१.५.२.४	तासीर (प्रभाव वा असर)	८
१.६	पङ्क्तिपुञ्ज	९
१.६.१	मिसरा	९
१.६.२	शेर	९
१.६.३	काफिया	१०
१.६.४	रदिफ	११
१.६.५	मतला	१२
१.६.६	मकता	१२
१.६.७	तखल्लुस	१३
१.७	बहर : शास्त्रीय लय	१४
१.७.१	बहरमा प्रयोग हुने केही शब्दको परिचय	१५
(क)	अरकान	१५
(ख)	जमिन	१५
(ग)	वजन	१६
(घ)	जिहाफ	१६
(ङ)	रुक्न/रुकुन	१६
१.७.२	बहरका प्रकार	१६
१.७.२.१	मुफरद बहर (मूलछन्द)	१७
१.७.२.२	मुरक्कब बहर (मिश्रितछन्द)	२३
१.७.२.३	मुजाहिफ बहर (परिवर्तितछन्द)	३०

अध्याय -दुई
गजलको संरचना र अन्य विधासँगको सम्बन्ध

२.१	गजलको बुनोट	३३
२.१.१	आन्तरिक संरचनाका आधारमा गजलको बुनोट	३३
२.१.२	वाह्य संरचनाका आधारमा गजलको बुनोट	३३
२.२	भाषिक संरचना	३४
२.३	गजल र अन्य विधाको सम्बन्ध	३४
२.३.१	गजल र कविता	३४
२.३.२	गजल र गीत	३६
२.३.३	गजल र मुक्तक	३७
२.३.४	गजल र लघुकथा	३८

अध्याय - तीन
गजल : आरम्भ र विकास

विषय प्रवेश		३९
३.१	नेपाली गजल : प्रारम्भ र विकासक्रम	४०
३.१.१.	काल विभाजन	४०
३.१.१.१	पहिलो चरण (१९४१-२००२)	४१
३.१.१.२	दोस्रो चरण (२००३-२०३५)	४५
३.१.१.३	तेस्रो चरण (२०३६-हालसम्म)	४७
३.२	गायनमा नेपाली गजल	५१
३.३	नेपाली गजलको विकासमा देखिएका सङ्घ संस्थाहरूको सङ्क्षिप्त परिचय	५२
३.४	नेपाली गजलको विकासमा क्रियाशील रेडियोकर्मीहरू	५३

अध्याय - चार
प्रतिनिधि गजलकार र गजलको मूल्याङ्कन

४.१	मोतीका पाँच गजल	५४
४.२	जिगरका पाँच गजल	५५
४.३	बूँदका पाँच गजल	५७
४.४	मनुका पाँच गजल	५८
४.५	प्रभाती, रूपक, बालकृष्ण, निर्जन र लक्ष्मणको संयुक्त गजलहरूको सङ्ग्रह अवरुद्ध गलाहरूबाट पाँच गजल	६०

खण्ड दुई
गजल सिर्जना

आफ्नै गजल सिर्जनाको सम्बन्धमा आत्मधारणा ६३
मूल्याङ्कनका लागि प्रस्तुत गरिएका गजलहरू ६५
सन्दर्भ सामग्री ८६

खण्ड एक

गजल सिद्धान्त